

4. Овчарук О.В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / О.В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.

5. Олійник В.В. Наукові основи управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти: [монографія] / В.В. Олійник. – К. : Міленіум, 2003. – 594 с.

6. Уроки з підприємницьким тлом : [навчальні мате-

ріали] / [редкол. : Е. Бобінська, К. Мазасва, З. Філончук та ін.] ; за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. – Варшава : Сова, 2014. – 398 с.

7. Фіцула М.М. Педагогіка: [навчальний посібник] / М.М. Фіцула. – Вид. 2-ге, випр., доп. – К.: Академвидав, 2007. – 560 с.

8. Ягупов В.В. Педагогіка : [навч. пос. для студ. пед. спец. навч. закл.] / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

УДК 378-057.212:338.43.01/02:631.145

ДО ПРОБЛЕМИ ВРАХУВАННЯ ПЕВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

Марценюк Н.А., викладач кафедри української та іноземних мов
Вінницький національний аграрний університет

У статті розглянуто деякі економічні процеси, які впливають на професійну діяльність менеджерів аграрної галузі. Ринкові трансформаційні процеси в економіці України та глобалізація фінансових ринків призвели до суттєвих змін сутності та механізму функціонування агропромислового комплексу. Вступ нашої країни до Світової організації торгівлі як один із етапів глобалізаційного процесу, з іншого боку, інтеграція вітчизняного сільського господарства із сільським господарством ЄС суттєво впливають на професійну діяльність майбутніх менеджерів аграрної галузі. Означені особливості надають все більшої різноспрямованості професійній діяльності майбутніх менеджерів аграрної галузі, підтверджуючи необхідність формування у них професійної мобільності.

Ключові слова: глобалізація, ринкові відносини, професійна підготовка, менеджери аграрної галузі, професійна діяльність, професійна мобільність.

В статье рассматриваются отдельные экономические процессы, влияющие на профессиональную деятельность менеджеров аграрной сферы. Рыночные трансформационные процессы в экономике Украины, а также глобализация финансовых рынков произвели существенные изменения в сущности и механизме функционирования агропромышленного комплекса. Вступление нашей страны во Всемирную торговую организацию как один из этапов глобализационного процесса, с другой стороны, интеграция отечественного сельского хозяйства с сельским хозяйством ЕС существенно влияют на профессиональную деятельность будущих инженеров аграрной сферы. Указанные особенности придают все большую разнонаправленность профессиональной деятельности будущих менеджеров аграрной сферы, подтверждая необходимость формирования у них профессиональной мобильности.

Ключевые слова: глобализация, рыночные отношения, профессиональная подготовка, менеджеры аграрной сферы, профессиональная деятельность, профессиональная мобильность.

Martseniuk N.A. AS FOR THE PROBLEM OF TAKING INTO ACCOUNT SOME PECULIARITIES OF MODERN SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE MANAGERS IN AGRARIAN SPHERE

The article deals with some economic processes which influence the professional activity of managers in the agrarian sphere. Market transformational processes in Ukraine's economy and globalization of financial markets caused essential changes of the essence and mechanism of the agro-industrial complex functioning. Ukraine joining to the Global trade organization as one of the stages of the process of globalization, on the other hand, integration of domestic agriculture with EU agriculture significantly affect the professional activities of future managers in the agricultural sphere. The mentioned features ensure more trends of professional activity of future managers in agrarian sphere directed differently. Which confirms the necessity of forming of their professional mobility.

Key words: globalization, market relations, professional training, managers of the agrarian sphere, professional activity, professional mobility.

Постановка проблеми. Успішність економічного розвитку країни зумовлюється системою управління народним господар-

ством, яка здійснюється менеджерами. Відповідно, від професійної підготовки фахівців, які будуть кваліфіковано займа-

тися процесами управління, організувати виробництво в сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни, залежатиме розвиток країни в цілому.

Розуміючи актуальність професійної підготовки управлінців нової генерації, маємо зазначити, що її успішність зумовлюється врахуванням суспільних особливостей, забезпеченням системного розгляду комплексного соціально-економічного динамічного розвитку суспільства, його галузей, регіонів, окремих підприємств і організацій [15, с. 5].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки фахівців у сфері управління знаходиться у колі наукових інтересів науковців вже певний час. До числа тих, хто опікується означеною проблемою, належать фахівці в галузі економіки (П. Друкер, Й. Завадський, М. Малік, О. Клочко, В. Нагаєв, Ф. Тейлор, П. Саблук, Г. Чорний, А. Шегда та ін.), психології (О. Бондарчук, С. Жилиєва, Л. Карамушка, Н. Коломінський та ін.), педагогіки (К. Богатирьов, Л. Володарська-Зола, Л. Дибкова, Н. Зінчук, Ю. Галайко, І. Герасимова, В. Свістун) та інші науковці.

Проблеми глобалізації знаходяться у колі наукової уваги таких вчених, як В. Апопій, С. Вовканич, Ю. Козак, В. Кулішов, А. Олійник, Н. Чорна, С. Шевельова та інші науковці.

Постановка завдання. Завданням дослідження є необхідність врахування особливостей сучасного соціально-економічного розвитку у процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів аграрної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні реалії характеризуються докорінними змінами у політичній, соціально-культурній та економічній сферах. Відбувається формування ринкового середовища, в якому менеджмент набуває особливого значення для будь-якої організації. У процесі підготовки майбутніх менеджерів необхідно враховувати, що вони працюватимуть у складних умовах господарювання, в умовах зміни техніки та технологій, зростаючих вимог споживачів, що вимагають від сучасних менеджерів усіх рівнів управління нових знань та навичок, які б відповідали вимогам часу [2, с. 40].

Потреба роботи в умовах ринкових відносин, ринкового середовища, зумовлює розгляд його особливостей. Зазначимо, що формування ринкового середовища безпосередньо пов'язане з виникненням ринку, передумовою якого є спеціалізація і приватна власність. Багатоаспектність визначення поняття «ринку» пояснює існу-

вання різних підходів вчених до його визначення. Ми зосередили свою увагу на тих з них, які, на нашу думку, зумовлюють особливості професійної діяльності майбутніх менеджерів аграрної галузі. Перш за все – ринок є головним регулятором економічних взаємозв'язків між економічно суверенними товаровиробниками [16, с. 103]. Ринок – це тісний взаємозв'язок і взаємодія багатьох людей, домашніх господарств, підприємств, галузей і видів виробництва, ринкові зв'язки яких створюють єдине ціле. Економічна система, яку сьогодні прийнято називати ринковою, охоплює дві підсистеми: товарне виробництво та ринок (ринковий обмін). Ці дві підсистеми внутрішньо нерозривно пов'язані між собою, а їх взаємодія має характер прямих та зворотних зв'язків [9, с. 5].

В умовах ринку відбувається формування нового типу господарських зв'язків – товарних, невід'ємним атрибутом розвитку яких стає саме процес купівлі-продажу [8, с. 165]. Зазначимо, що в українській економіці з самого початку ринкової трансформації державної економічної системи і дотепер одна з найбільш вагомих проблем – забезпечення ефективного управління на рівні первинних господарських одиниць [16, с. 103]. Економічна суть ринку полягає, насамперед, у тому, що він є категорією обміну, а також сукупністю відносин товарного і грошового обміну та організований за законами товарного виробництва і обігу [6, с. 237].

Майбутні менеджери аграрної галузі, які працюватимуть в ринкових умовах, мають усвідомлювати суть ринкових відносин в аграрній галузі, яка зводиться до відшкодування витрат товаровиробників і отримання ними прибутку та задоволення попиту споживачів на основі вільного, взаємного узгодження, платності, еквівалентності та конкурентоспроможності [21, с. 414]. Як бачимо, в умовах ринку постає проблема ефективного управління, налагодження ефективної діяльності підприємств та організації різних форм власності в умовах ринкової конкуренції задля отримання прибутку та задоволення споживачього попиту.

Ринкові відносини в АПК будуються на основі ринку сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки суб'єктами ринкових відносин – приватними і державними підприємствами, підприємствами системи заготівлі, зберігання, переробки та реалізації продукції. Зазначаючи це, науковці відзначають особливості аграрного ринку: постійне функціонування; сезонність виробництва; споживання продуктів харчування, а також, порівняно з іншими галузями, про-

довольчий ринок є найбільш вразливим із соціальної точки зору, оскільки його розвиток безпосередньо пов'язаний з рівнем життя населення та його платоспроможністю [11, с. 192].

Ринкові відносини, пов'язані з ринком, який є, передусім, сукупністю економічних відносин між фізичними і юридичними особами (промисловими, аграрними, торговельними компаніями, корпораціями, банками, у т.ч. ТНК і ТНБ), а також між державами і наднаціональними органами, міжнародними фінансово-кредитними інститутами з організації та купівлі-продажу різноманітних товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва [4, с. 235].

Саме ринкові відносини зумовлюють необхідність врахування того, що майбутня професійна діяльність менеджерів буде пов'язана з виходом на міжнародні ринки, функціонування яких пов'язано з процесом глобалізації. В умовах глобалізації, посилення конкуренції і необхідності відкриття українських ринків для товарів (робіт, послуг) іноземного виробництва, багаторазово зростає значення ефективності системи управління підприємства і ланцюжком цінностей для сучасного споживача [14, с. 2].

Опираючись на наукові напрацювання вчених, зазначимо, що глобалізація трактується як результат розвитку світових ринків товарів, капіталу, праці, інформації, послуг. Економічна глобалізація є новою стадією інтернаціоналізації господарського життя, особливо довгостроковою стратегією корпорацій, спрямованою на подолання обмежень, пов'язаних із національними кордонами й національними економіками [3, с. 38]. Підкреслимо, що глобалізація – це об'єктивний процес планетарного масштабу, її суть полягає в трансформації економічної діяльності в різних вимірах, від національного до загальносвітового рівня. А до її головних чинників відноситься застосування здобутків науково-технічної революції, зокрема інформатики, а також поглиблення міжнародного поділу праці та зростання її продуктивності [19, с. 57]. Глобалізація є результатом взаємодії мільйонів людей в усьому світі. Вони втілюють власні цілі, спільно створюючи систему, зорієнтовану на впровадження інновацій, що, в свою чергу, служить їх приватним цілям [12, с. 33]. Практична суть глобалізації полягає в тому, що будь-який суб'єкт економічних відносин в будь-якій точці планети може впливати на інший такий суб'єкт в будь-якій іншій точці планети [20].

Глобалізація є багатогранним і масштабним явищем, сутність якого полягає у тому,

що внаслідок широкого обміну товарами, послугами, фінансовими ресурсами, технологією, інформацією, світ стає більш взаємопов'язаним. З одного боку, глобалізація об'єднує національні економіки в одне ціле, що збільшує їхні можливості для розвитку, а з іншого – стираються національні кордони, відбувається великий вплив транснаціональних організацій на законодавчу базу країни, приймаються закони, які загрожують суверенітету країни, інтересам її національного виробника тощо, що надає глобалізації суперечливого характеру.

Особливості глобалізації надають професійній діяльності майбутніх менеджерів аграрної галузі певної специфіки. Цілком зрозуміло, що сьогодні без розуміння сутності глобалізації важко бути ефективним менеджером, ухвалювати стратегічні рішення, шукати схеми раціонального управління персоналом. Багато компаній почали працювати із закордонними партнерами, тому світові стандарти обліку вимагають стандартизації, а найшвидший спосіб виконати це завдання – використовувати нові комп'ютерні системи й програмні комплекси [1, с. 28]. Професійна діяльність майбутніх менеджерів аграрної галузі буде здійснюватися в умовах вступу нашої країни до Світової організації торгівлі, який є одним з етапів глобалізаційного процесу, коли розвинуті держави через механізм СОТ розширюють ринки збуту власної продукції до нещодавно залучених країн [3, с. 38].

Але потрібно чітко розуміти, що ці нові умови торгівлі передбачають боротьбу за ринки збуту, нові технології та стандартизацію. Серйозним кроком у позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та іншими країнами мають стати відповідні торговельні угоди, що сприятимуть наближенню вітчизняного аграрного сектора економіки до світових стандартів, адаптації його до швидких змін світового ринку сільськогосподарської продукції, та розширенню присутності на українському агропродовольчому ринку країн-членів СОТ [10, с. 97]. Підкреслимо, що проблеми сільськогосподарського виробництва є глобальними, оскільки вони стосуються спроможності населення земної кулі забезпечити себе продовольством у обсягах, які визнані оптимальними [3, с. 38].

Зростаюча глобалізація світової економіки ставить нові виклики перед організацією діяльності підприємств, адже заострення глобальної конкуренції ускладнює умови реалізації конкурентоспроможності національного виробництва. Саме процеси глобалізації економіки дали можливість

Україні стати лідером на світових ринках виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. Підкреслюючи це, науковці [5, с. 269] відзначають зростаючу роль агрохолдингів в умовах глобалізації. Необхідно врахувати те, що саме глобалізація економічних процесів створює для агрохолдингів України значні можливості збільшення обсягів збуту виробленої продукції, забезпечує зростання прибутків через розширення ринків збуту, вихід на нові світові ринки. Одночасно глобальні економічні процеси ставлять нові вимоги до управління господарською діяльністю, які повинні бути зорієнтовані на світові стандарти. Дотримання таких вимог несе в собі збільшення як технологічних, так і управлінських витрат.

Суперечливість, складність та актуальність процесу глобалізації як економічного явища пов'язані з тим, що вона виступає одним із основних процесів розвитку світової економіки, який відкриває світовій спільноті величезні можливості економічного зростання, збільшення конфліктів, виявлення нових загроз та розв'язання проблем на рівні, як окремо взятої людини, так і рівні регіону, держави [17, с. 384]. Сучасна світова економіка свідчить, що інтеграційні та глобалізаційні процеси, незалежно від поточних труднощів, є основною тенденцією розвитку світу [19, с. 58].

Сутність глобалізації полягає в тому, що вона становить процес впливу на суспільне життя, який виявляється в поглибленні взаємозалежності як у виробничій, так інвестиційній та фінансовій сферах, а також в інтернаціоналізації виробництва та обігу капіталів, лібералізації торгівлі, зростанні експансії транснаціональних корпорацій, створенні міжнародних фінансових інститутів та поширенні впливу на глобальний ринок [18, с. 127]. Науковці [17, с. 383] підкреслюють, що в умовах розвитку економічної глобалізації відбувається посилення взаємодії національних економік з міжнародними ринками капіталу, а економічний розвиток окремих країн визначається не стільки суто внутрішніми чинниками, скільки їх поєднанням з факторами глобального масштабу.

Нові технології гарантують стабільну і зростаючу перевагу в процесі міжнародної конкуренції, вони все частіше виявляються радикальними і комплексними, до того ж у галузях з передовою технологією процес революційного оновлення стає безперервним і вагомим [7, с. 176].

В результаті аналізу наукових праць можна сказати, що ринкові трансформаційні процеси в економіці України та гло-

балізація фінансових ринків призвели до суттєвих змін сутності та механізму функціонування агропромислового комплексу [12, с. 33]. Процес глобалізації відбиватиметься у агробізнесі переважно через міжнародну торгівлю, будуть створюватися умови глобалізації за межами товарних ринків, зокрема у сфері міжнародного руху капіталу і ресурсів праці, що необхідно враховувати у процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів аграрної галузі. Необхідно врахувати також те, що український аграрний сектор із потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, є ланкою, що, з одного боку, може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції у світовий економічний простір, а з іншого – забезпечити зростання доходів сільського населення, задіяного в аграрній економіці, що складає понад третину всього населення країни, а це може дати мультиплікативний ефект у розвитку інших галузей національної економіки [19, с. 56].

Професійна діяльність майбутніх менеджерів аграрної галузі буде розгортатися в умовах інтеграції вітчизняного сільського господарства із сільським господарством ЄС, підготовка до інтеграції з яким на даному етапі є стратегічною метою розвитку аграрної галузі народного господарства України. Інтеграція до ЄС дасть Україні шанси ліквідувати розрив у розвитку за умов відповідного використання фінансових ресурсів на розвиток сільських територій. Інтеграція України до ЄС означає, що важливим елементом розвитку підприємств буде конкурентоспроможність вітчизняної сфери переробки сільськогосподарської продукції. Зазначаючи це, Н. Чорна [19, с. 56] підкреслює, що процес лібералізації не лише принесе значну вигоду, але й сформує гостру конкуренцію на українському ринку, який тривалий час оберігався різними бар'єрами від європейських виробників і дозволяв багатьом не модернізованим і не реконструйованим вітчизняним фірмам спокійно існувати та реалізовувати вироблену продукцію. У цьому контексті до проблем найвищого пріоритету відносяться: зростаюча конкуренція інших країн із вітчизняними сільськогосподарськими виробниками; недостатні знання та професійна підготовка виробників до умов ринкової діяльності та потреб міжнародного ринку й маркетингу.

У зв'язку з процесами глобалізації науковці [22, с. 341] вказують на тісний взаємозв'язок розвитку світового продовольчого ринку з іншими аспектами еко-

номічного розвитку, зокрема, на розвиток знань, науки, сучасних технологій. Перш за все, цей вплив відобразиться на:

- розвитку продовольства, яке стає все глибше переробленим продуктом;
- скороченні кількості осіб, які будуть зайняті в сільському господарстві;
- посиленні процесів концентрації, наслідком чого буде розвиток великих ферм (капіталістичних господарств), натомість малі господарства займатимуться агротуризмом, охороною середовища та рекреацією.

Висновки з проведеного дослідження. Означені особливості надають все більшої різноспрямованості професійній діяльності майбутніх менеджерів аграрної галузі, підтверджуючи необхідність формування у них професійної мобільності. Перехід до ринкових відносин, процесу глобалізації, приєднання України до СОТ, прагнення до інтеграції з ЄС – це лише деякі з тих процесів, в умовах яких належить працювати майбутнім менеджерам аграрної галузі. У подальшій роботі ми маємо намір дослідити цю проблему, що буде відображено у наших наукових публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безверхня Ю. Перспективи управлінського обліку під впливом глобалізації / Ю. Безверхня // Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (6 грудня 2014 р.) / відп. ред. І.Б. Садовська. – Ч. 2. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – С. 28-29.
2. Гжешук В. Суть, поняття та рівні управління менеджменту і підходи до управління в ринковій економіці / В. Гжешук // Молодь і ринок. – 2014. – № 1. – С. 39-44.
3. Горпинич О.В. Сільське господарство України за умов побудови нової соціально-економічної системи – глобалізму / О.В. Горпинич // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2012. – № 2(18) – С. 37-40.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Б. Гаврилишин (гол. ред.) – К.: Вид. центр «Академія», 2000. – Т. 3: П (поручництво) – Я (японський центр продуктивності). – 2002. – 952 с.
5. Конратюк Н.В. Глобалізаційні виклики управління агрохолдингами в Україні. – 2016. – Випуск 14. – С. 268-271.
6. Кривончак О.В. Сутність аграрного ринку і його раціональна побудова / О.В. Кривончак // Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал ЛНАУ. – 2014. – С. 235–239.
7. Кулішов В. Стратегія розвитку України в умовах глобалізації / В. Кулішов // Економічний аналіз. – 2013. – Випуск 12. – Ч.1. – С. 175-177.
8. Лозинська Т. Тенденції розвитку аграрного ринку в контексті державного регулювання / Т. Лозинська, Г. Пасемко // С. 162-168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-1/doc/3/07.pdf>.
9. Макаренко П.М. Теоретичні аспекти сутності ринку та його видів / П.М.Макаренко, О.В. Сень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/003.pdf>
10. Назарова Л.В. Конкурентоспроможність сільського господарства в умовах глобалізації. Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку : Матеріали міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф., 14 – 23 вересня 2011 р. / Харк. нац. аграр. ун-т. – Харків : ХНАУ, 2011. – С. 96-97.
11. Невлад В.Ф. Формування ринкових відносин в аграрній сфері економіки України / В.Ф. Невлад, О.В. Макушок // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2016. – Вип. 88(2). – С. 189-198.
12. Олексюк О.І. Особливості та пріоритети результативного розвитку національної економіки в глобальному середовищі. Економіка АПК. – 2009 р. – № 8. – С. 30-35.
13. Олійник А.В. Роль та місце іпотечного кредитування в системі фінансово-кредитного механізму функціонування підприємств агропромислового комплексу / А.В. Олійник, К.Л. Ларионова // Фінансова система України: Зб. наук. пр. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Випуск 10, – Ч.3. – С.163-169.
14. Орленко Я.Ю. Упровадження системи операційного менеджменту на підприємствах в умовах ринкової економіки / Я.Ю. Орленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2014-2/doc/2/03.pdf>
15. Подсолонко Е.В. Менеджмент: теорія і практика / [Е.А. Подсолонко, В.А. Подсолонко, А.И. Башта]; под ред. В.А. Подсолонко. – Вища шк., 2000. – 263 с.
16. Речка К.М. Ринковий аспект менеджменту підприємств / К.М. Речка // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 3(27). – С. 100-105.
17. Смагін В.Л. Механізми впливу глобалізаційних процесів на розвиток фінансового ринку України / В.Л. Смагін // Фінансова система України. Зб. наук. пр. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Випуск 10, – Ч. 3. – С. 381-388.
18. Управління міжнародною конкуренцією в умовах глобалізації економічного розвитку: [монографія] : в 2-х т. / За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2007. – Т.1. – 286 с.
19. Чорна Н. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток аграрного бізнесу України / Н. Чорна, Р. Чорний // Економіка. – 2014. – № 6. – С. 54-60.
20. Шафієва С.Г. Розвиток ринкової економіки в умовах глобалізації / С.Г. Шафієва, І.І. Хільська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Economics/2_99609.doc.htm.
21. Экономическая теория: [учебник] / под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрышина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М. : ИНФРА, 2003. – 714 с. – (Серия «Высшее образование»).
22. Shevelova S. Współczesne tendencje procesu globalizacji: szanse i zagrożenia / S. Shevelova // Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. – 2005. – Vol. 7. – № 4. – S. 340-348.